

POWSZECHNA ENCYKLOPEDIA FILOZOFII

9

Se-Ż

POLSKIE TOWARZYSTWO TOMASZA Z AKWINU • LUBLIN 2008

A U T O R Z Y H A S E Ł

MARIAN ALEKSANDROWICZ
 HENRYK ANZULEWICZ
 GRZEGORZ BACZEWSKI
 STANISŁAW BAFIA
 WANDA BAJOR
 EDWARD BALAWAJDER
 RAFAŁ BANKA
 FRANCISZEK BARGIEŁ
 RAFAŁ BARTCZUK
 JACEK BARTYZEL
 GABRIELA BESLER
 DARIUSZ BĘBEN
 ANNA BIAŁOWĄS
 TADEUSZ BIESAGA
 WITOLD P. BLINKOWSKI
 TERESA BOJARSKA-SZOT
 MAŁGORZATA BORKOWSKA-NOWAK
 LESŁAW BOROWSKI
 SŁAWOMIR BRZOZECKI
 ANNA BUCZEK
 IMELDA CHŁODNA
 ADAM CHMIELEWSKI
 MARIAN CISZEWSKI
 BOŻENA CZERNECKA-REJ
 JANUSZ DANECKI
 ROMAN DAROWSKI
 WOJCIECH DASZKIEWICZ
 DOBROCHNA DEMBIŃSKA-SIURY
 WŁODZIMIERZ DŁUBACZ
 JÓZEF M. DOŁĘGA
 TOMASZ DUMA
 JULIAN DYBIEC
 BOHDAN DZIEMIDOK
 PETER FOTTA
 JANINA GAJDA-KRYNICKA
 CZESŁAW GŁOMBİK
 ROBERT GOCZAŁ
 BOGUMIŁA GOLANKO
 JOANNA MARIA GONDEK
 PAWEŁ GONDEK
 JOANNA GREŁA
 WOJCIECH GRETKA
 RYSZARD GRYGLEWSKI
 KAZIMIERZ GRZYŻENIA
 ADAM GRZELIŃSKI
 JACEK GRZYBOWSKI
 TADEUSZ GUZ
 ZYGMUNT HAJDUK
 JÓZEF HERBUT
 GRZEGORZ HOŁUB
 MIECZYŚLAW JAGŁOWSKI
 MARZENNA JAKUBCZAK
 HONORATA JAKUSZKO
 STANISŁAW JANECZEK
 PIOTR JAROSZYŃSKI
 JULIA M. JASKÓLSKA
 ANDRZEJ JASTRZĘBSKI
 JOANNA JUDYCKA
 JANUSZ JUSIAK
 ZENON KAŁUŻA
 ANNA KASZUBA
 ANNA KAWALEC
 BARBARA KIEREŚ
 HENRYK KIEREŚ
 JAN KŁOS
 MARTYNA KOSZKAŁO
 STANISŁAW KOWALCZYK
 WOJCIECH KOWALSKI
 AGNIESZKA KOZYRA
 FELIKS KRAUSE
 MIECZYŚLAW A. KRAPIEC
 ALINA KRUSZEWICZ-KOWALEWSKA
 PIOTR KRZYCZKA
 SŁAW KRZEMIEŃ-OJAK
 ZDZISŁAW KUKSEWICZ
 PIOTR KULICKI
 MARIOLA KUSZYK-BYTNIEWSKA
 TADEUSZ KWIATKOWSKI
 MAREK LECHNIAK
 AGNIESZKA LEKKA-KOWALIK
 RAFAŁ LIZUT
 OLENA ŁUCYSZYNA
 ROBERT ŁYCZEK
 JERZY MACHNACZ
 ROMAN MAJERAN
 MIECZYŚLAW MARKOWSKI
 ANDRZEJ MARYNIARCZYK
 ANETA MAŚLACH
 PAWEŁ MAZANKA
 PIOTR ST. MAZUR
 FRANCISZEK MAZUREK
 JANUSZ MĄCZKA
 JAROSŁAW MERECKI
 JACEK MIGASIŃSKI
 PAWEŁ MILCAREK
 LESZEK MISIARCZYK
 PIOTR MOSKAŁ
 MIRELLA NAWRACAŁA-URBAN
 JAN NIEWĘGŁOWSKI
 ANDRZEJ J. NORAS
 PIOTR T. NOWAKOWSKI
 DARIUSZ OKO
 MIECZYŚLAW OMYŁA
 REET OTSASON
 KATARZYNA PACHNIAK
 ANNA PALUSIŃSKA
 ZBIGNIEW PAŃPUCH
 PIOTR PASTERCZYK
 ZDZISŁAW PAWŁAK
 TOMASZ PAWLIKOWSKI
 JAN PAZGAN
 BOGUSŁAW PAŻ
 BARBARA PAŻ-WIŚNIEWSKA
 MAREK PIWOWARCZYK
 RYSZARD POLAK
 JADWIGA POTRZESZCZ
 ANDRZEJ PRZYŁĘBSKI
 ROBERT T. PTASZEK
 DANUTA RADZISZEWSKA-SZCZEPANIAK
 ZENON E. ROSKAŁ
 RYSZARD RUBINKIEWICZ
 MARIUSZ RUCKI
 TERESA RZEPA
 WOJCIECH SADY
 PAWEŁ SAJDEK
 ROBERT SAWA
 ADRIANNA SCHETZ
 ROMAN SCHMIDT
 JAN SKOCZYŃSKI
 PAWEŁ SKRZYDLEWSKI
 MARIAN SKRZYPEK
 LESZEK SOSNOWSKI
 EWA STARZYŃSKA-KOŚCIUSZKO
 KATARZYNA STĘPIEŃ
 TOMASZ STĘPIEŃ
 ALLA STREŁKOWSKA
 ANDRZEJ SZOSTEK
 MARIUSZ SZRAM
 TADEUSZ SZUBKA
 KRZYSZTOF SZYMANEK
 AGATA SZYMANIAK
 MAREK SZYMAŃSKI
 WIESŁAW SZYMONA
 KATARZYNA ŚWIERSZCZ
 ADAM ŚWIEŻYŃSKI
 KAZIMIERZ ŚWIĘS
 JERZY TUPIKOWSKI
 MAREK MARIUSZ TYTKO
 MARIAN WESOŁY
 STANISŁAW WIELGUS
 ZOFIA WŁODEK
 MARIAN WNUK
 JAN WOLEŃSKI
 MARIAN WOLICKI
 KAZIMIERZ WÓJCİK
 WALDEMAR ZARĘBA
 ROMAN ZAWADZKI
 JOLANTA ZDYBEL
 ZOFIA J. ZDYBICKA
 WŁODZIMIERZ ZEĞA
 STANISŁAW ZIEMIAŃSKI
 PIOTR ZIEMSKI
 MACIEJ ST. ZIĘBA
 ANNA Z. ZMORZANKA
 JOLANTA ŻELAZNA

K O M I T E T N A U K O W Y

PROF. DR HAB. MIECZYŚLAW A. KRAPIEC OP – Przewodniczący

*Prezes Polskiego Towarzystwa Tomasza z Akwinu, Doctor Honoris Causa Multiplex, członek PAN i PAU
Academia Scientiarum et Artium Europaea, Pontificia Academia S. Thomae Aquinatis*

PROF. ABELARDO LOBATO OP

Dyrektor Societ  Internazionale Tommaso d'Aquino, Rektor Pontificia Academia S. Thomae Aquinatis

PROF. DR HAB. ANDRZEJ MARYNIARCZYK SDB – Zastępcą Przewodniczącego

Wiceprezes Polskiego Towarzystwa Tomasza z Akwinu, Członek Pontificia Academia S. Thomae Aquinatis

PROF. DR HAB. PIOTR JAROSZYŃSKI

Członek Zarządu Polskiego Towarzystwa Tomasza z Akwinu, Pontificia Academia S. Thomae Aquinatis

PROF. DR HAB. HENRYK KIEREŚ

Członek Polskiego Towarzystwa Tomasza z Akwinu

PROF. DR HAB. ZOFIA J. ZDYBICKA USJK

Członek Polskiego Towarzystwa Tomasza z Akwinu, Pontificia Academia S. Thomae Aquinatis

Z E S P   L R E D A K C Y J N Y

ANDRZEJ MARYNIARCZYK – Redaktor naczelny

WOJCIECH DASZKIEWICZ – Sekretarz redakcji

TERESA ZAWOJSKA – Redaktor prowadzący

AGATA SZYMANIAK – Redaktor bibliografii i skr t w

R e d a k t o r z y n a u k o w i d z i a   l   w

MAREK CZACHOROWSKI (*etyka*), **HONORATA JAKUSZKO** (*filozofia nowożytna*)

PIOTR JAROSZYŃSKI (*filozofia kultury*), **HENRYK KIEREŚ** (*filozofia sztuki, teoria poznania*)

MAŁGORZATA KOWALEWSKA (*filozofia polska*), **MIECZYŚLAW A. KRAPIEC** (*metafizyka, antropologia*)

PIOTR KULICKI (*logika*), **AGNIESZKA LEKKA-KOWALIK** (*metodologia nauk, filozofia współczesna*)

REET OTSASON (*filozofia arabska*), **ZENON E. ROSKAL** (*filozofia przyrody*)

KAZIMIERZ WÓJCIK (*filozofia polska, filozofia sredniowieczna*)

KRZYSZTOF WROCZYŃSKI (*filozofia prawa*), **ZOFIA J. ZDYBICKA** (*filozofia Boga i religii*)

MACIEJ ST. ZIĘBA (*filozofia Wschodu*)

O p r a c o w a n i e l i s t y h a s e  

PAWEŁ GONDEK, ANDRZEJ MARYNIARCZYK, MIRELLA NAWRACAŁA-URBAN

ZBIGNIEW PAŃPUCH, PAWEŁ SKRZYDLEWSKI, MACIEJ ST. ZIĘBA

K o r e k t a l i n g w i s t y c z n a

ARKADIUSZ GUDANIEC (*jezyk grecki, łaciński, włoski*)

REET OTSASON (*jezyk angielski, francuski, niemiecki, hiszpański*)

K o r e k t a t e c h n i c z n a

TOMASZ GÓRKA (*kierownik korekty*)

ROMAN Blicharz, ANNA Czajczyk

W s p     l p r a c u j   c y z r e d a k c j  

GRAŻYNA BURY, WŁODZIMIERZ DŁUBACZ, JADWIGA FREJLICH

MIRELLA NAWRACAŁA-URBAN, KATARZYNA STĘPIEŃ

POLSKIE TOWARZYSTWO TOMASZA Z AKWINU
składa podziękowanie osobom
dzięki pomocy których ukazuje się dziewiąty tom Powszechnej Encyklopedii Filozofii.

Słowa podziękowania raczą przyjąć następujące osoby:
Henryk Dyrda, Artur Kisiel, Feliks Krause, Mieczysława Mirosław, Barbara Pszczółkowska,
Edward Wyciśłok, Anna Zaorska.

Projekt okładki i stron tytułowych
JERZY DURAKIEWICZ

Skład komputerowy
GRZEGORZ KRAMAREK i PIOTR KŁOSOWSKI

Wydanie publikacji dofinansowane przez Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego

© Copyright by Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu
LUBLIN 2008

ISBN 978-83-914431-0-1
ISBN 978-83-60144-17-6 (t. IX)

Wydawca
POLSKIE TOWARZYSTWO TOMASZA Z AKWINU
sec. Società Internazionale Tommaso d'Aquino

Adres
Al. Racławickie 14, 20-950 Lublin, Katedra Metafizyki KUL
tel./fax (081) 445-43-88, e-mail: tomasak@kul.lublin.pl
www.ptta.pl

Druk i oprawa
Zakład Graficzny „Colonel” S.A., ul. Dąbrowskiego 16, 30-532 Kraków

ujęć metafizycznych, takich jak transcendentalia i wyrażenia metafizyczne.

H. Dingler, *Das System*, Mn 1930; Krąpiec Dz I; K. Ajdukiewicz, *Obraz świata i aparatura pojęciowa*, w: tenże, *Język i poznanie*, Wwa 1960, 1985², I 175–195; M. A. Krąpiec, S. Kamiński, *Specyficzność poznania metafizycznego*, Znak 13 (1961), 602–637; S. Kamiński, *Rola definicji w s. scholastycznej metafizyki*, w: Krąpiec Dz IV 341–354; tenże, *Struktura s. scholastycznej metafizyki ogólnej*, w: tamże, 315–326; H. Rombach, *Substanz, S., Struktur. Die Ontologie des Funktionalismus und der philosophische Hintergrund der modernen Wissenschaft*, I–II, Fr 1965–1966; Krąpiec Dz VII; A. von der Stein, *Der Systembegriff in seiner geschichtlichen Entwicklung*, w: *S. und Klassifikation in Wissenschaft und Dokumentation*, Meisenheim am Glan 1968, 1–13; E. Laszlo, *Introduction to S. Philosophy. Toward a New Paradigm of Contemporary Thought*, NY 1972; S. C. Pepper, *Systems Philosophy as a World Hypothesis*, PPR 32 (1972) z. 2, 548–553; A. Wilson, *Systems Epistemology*, w: *The World S.*, NY 1973, 119–140; J. B. Eggen, *S. Models of Knowledge*, General Systems 21 (1976), 169–173; S. Kamiński, *Metody filozofowania do XX wieku*, RF 25 (1977) z. 1, 9–45; A. J. Bahm, *Five Types of Systems Philosophy*, International Journal of General Systems 6 (1981), 233–237; M. A. Krąpiec, *Spójność Tomaszowej teorii bytu*, w: Krąpiec Dz XI 151–165; P. Gilbert, *S. and Theory in Philosophy*, Philosophy 59 (1984), 331–341; S. Körner, *Metaphysics. Its Structure and Function*, C 1984; M. A. Krąpiec, *Metafizyczne rozumienie rzeczywistości*, ZNKUL 29 (1986) z. 1, 3–14; J. Vuillemin, *What Are Philosophical S.?*, C 1986; S. Kamiński, *O naturze filozofii*, w: tenże, *Jak filozofować?*, Lb 1989, 45–53; tenże, *Aksjomatyzowalność klasycznej metafizyki ogólnej*, w: tamże, 135–149; A. Maryniarczyk, *S. metafizyki. Analiza „przedmiotowo-zbornego” poznania*, Lb 1991.

Andrzej Maryniarczyk

SYSTEMÓW DEDUKCYJNYCH TEORIA (gr. σύστημα [sýstema] – całość złożona z części; łac. deducere – doprowadzać, dowodzić, wykazać) – apragmatyczna część metodologii nauk dedukcyjnych, której przedmiotem są systemy dedukcyjne rozumiane jako rezultat różnych sposobów ich konstruowania, nie bierze się przy tym pod uwagę roli, jaką w budowaniu tych systemów odgrywa człowiek (nieobecne są postawy asertywne, motywy uznawania czegoś, cele itp.).

Funkcjonują też inne terminy na określenie tej dyscypliny (lub jej działów), mianowicie: metalogika, metamatematyka, metanauka; pierwsze 2 są za wąskie dla objęcia całości badań, trzeci za szeroki. Nazwa „metalogika” sugeruje, że jej przedmiotem są wyłącznie teorie logiczne, natomiast „metamatematyka” – że są nim teorie matematyczne (faktycznie jedne i drugie). Ponadto tym ostatnim terminem D. Hilbert nazwał badania,

które w ramach tzw. programu formalizmu miały na celu przeprowadzenie dowodu niesprzeczności arytmetyki, stąd drugą nazwą była „teoria dowodu”.

SPOSOBY KONSTRUKCJI SYSTEMU DEDUKCYJNEGO. Dla specyfikacji przedmiotu s. d. t. ważna jest metoda uzyskiwania tez systemu. System dedukcyjny można budować aksjomatycznie, matrycowo lub na podstawie układu pierwotnych reguł dedukcji naturalnej. Przy pierwszym ujęciu system dedukcyjny jest zbiorem wyrażen wyprowadzanych z aksjomatów, przy drugim – zbiorem tautologii matrycy, przy trzecim – zbiorem wyrażen zamkniętym ze względu na funkcję konsekwencji.

Współcześnie system dedukcyjny utożsamia się często z systemem aksjomatycznym. Ze względu na uporządkowany zbiór tez nadaje się on najlepiej do badań metodologicznych. Najwcześniej znana była postać intuicyjna przedaksjomatyczna, w której jako tezy przyjmuje się wszystkie zdania oczywiste. W następnym stadium rozwoju przez aksjomatyzację usuwa się oczywistość z pojęcia twierdzenia pierwotnego, ale nadal nie precyzuje się pojęcia bezpośredniego wynikania. Metodologicznie najbardziej zaawansowaną postacią jest system sformalizowany, w którym podaje się: definicję zdania sensownego, aksjomatykę, pierwotne reguły dowodzenia oraz (niekiedy) reguły definiowania.

Metoda aksjomatyczna, mimo że pojawiła się dopiero na przełomie XIX i XX w., umożliwiła rozwój s. d. t., przesuując akcent z budowy tych systemów na badanie ich własności. Badania nad systemami dedukcyjnymi dzielą się na syntaktyczne – prowadzone w oderwaniu od znaczenia wyrażen języka systemu, oraz semantyczne – uwzględniające znaczenie tych wyrażen, ich przedmiotowe odniesienie.

SYNTAKTYKA. System dedukcyjny opisuje się za pomocą takich pojęć syntaktycznych, jak: język sformalizowany, aksjomatyka, reguły dedukcyjne, dowód, teza, konsekwencja. Pojęcia te dotyczą wyrażen rozpatrywanego systemu, klas takich wyrażen, relacji zachodzących między wyrażeniami. Zasadnicza problematyka syntaktyki to definiowanie i dowodzenie tzw. metalogicznych własności systemów dedukcyjnych, czyli aksjomatyzowalności, niesprzeczności, zupełności, rozstrzygalności, niezależności aksjomatów. Niesprzeczność, w przeciwieństwie do pozostałych

własności, jest warunkiem koniecznym do tego, aby system posiadał wartość poznawczą (system sprzeczny pozwala na udowodnienie każdego wyrażenia zdaniowego, także fałszywego).

Najważniejszym twierdzeniem syntaktycznym jest twierdzenie o dedukcji. Czyni ono prawomocnym uzasadnianie twierdzeń o postaci implikacyjnej, polegające na przyjęciu poprzednika tej implikacji jako założenia i dowodzeniu jej następnika. Twierdzenie o dedukcji odgrywa istotną rolę w dowodzie równoważności systemów aksjomatycznych z założeniowymi (budowanymi metodą dedukcji naturalnej). Nie zachodzi ono jednak dla każdego systemu aksjomatycznego, dla niektórych prawdziwe są jego słabsze postacie.

SEMANTYKA. Źródłem problematyki semantycznej były trudności związane z antynomiami – wśród nich najważniejszą: antynomią zdania prawdziwego. Nie rozwiązywały ich ani teoria typów, ani aksjomatyczna teoria mnogości, które usuwały antynomie logiczne. Antynomie semantyczne wykazują, że system zawierający terminy semantyczne dotyczące wyrażen tego systemu (lub terminy wystarczające do ich zdefiniowania) jest sprzeczny. Rozwiązanie zagadnienia antynomii nastąpiło przez odróżnienie systemu i metasystemu, języka i metajęzyka (S. Leśniewski). Terminy semantyczne dotyczące wyrażen danego systemu należą do jego metasystemu. Jeśli system jest niesprzeczny, to metasystem nie może być częścią tego systemu. Warunkiem definiowania terminów semantycznych w metasystemie jest to, że dla każdego wyrażenia systemu istnieje w metajęzyku wyrażenie z nim równoznaczne (przekład) oraz jego nazwa (A. Tarski).

Podstawowym pojęciem semantycznym jest spełnianie wyrażen zdaniowych w modelu. Dziedzina przedmiotowa jest modelem jakiegoś systemu, gdy każda jego teza jest wyrażeniem prawdziwym w tej dziedzinie. Następnie przy pomocy spełniania definiuje się pozostałe pojęcia semantyczne, jak: prawdziwość wyrażen w modelu, wynikanie logiczne, prawo logiki, pełność systemu.

Szczególnie ważne wyniki w semantyce systemów dedukcyjnych to twierdzenia K. Gödla i A. Tarskiego. Twierdzenie Gödla o niepełności głosi, że każdy niesprzeczny system aksjomatyczny zawierający arytmetykę liczb naturalnych jest niepełny, tzn. istnieją w nim zdania prawdziwe nieposiadające dowodu. Gödel udowodnił też, że nie można dowieść niesprzeczności tego systemu, po-

ślugując się wyłącznie jego środkami. Twierdzenia Gödla ujawniają obiektywne ograniczenia metody aksjomatycznej dla bogatszych systemów, wykazują, że pojęcia zdania prawdziwego oraz tezy systemu posiadają nie tylko różną treść, ale i różne zakresy. Znaczy to, że pojęcia prawdy nie da się wyeliminować ani tym bardziej zastąpić pojęciem tezy, a więc semantyka nie jest redukowalna do syntaktyki. Twierdzenie Tarskiego o niedefiniowalności prawdy wskazuje na ograniczenia semantyczne standardowych języków formalnych – definicja pojęcia prawdy w takich językach musi być sformułowana w języku o większej mocy wyrażania (w jego metajęzyku).

Choć twierdzenia Gödla i Tarskiego są osiągnięciami zaawansowanej semantyki systemów dedukcyjnych, mają coraz większe znaczenie dla szerszego kręgu uczonych. Wyprowadza się z nich wnioski natury filozoficznej, np. o limitacjach metod racjonalno-logicznych oraz o nieusuwalności elementów subiektywno-intuicyjnych, nawet z obszaru tak skrajnie zobiektywizowanych dziedzin, jak matematyka i logika. Wykorzystuje się je także w dyskusjach nad naturą umysłu ludzkiego i sztuczną inteligencją.

A. Tarski, *Pojęcie prawdy w językach nauk dedukcyjnych*, Wwa 1933; S. C. Kleene, *Introduction to Metamathematics*, A 1952; E. Nagel, J. R. Newman, *Gödel's Proof*, NY 1958, Lo 2005 (*Twierdzenie Gödla*, Wwa 1966); W. A. Pogorzelski, *Adekwatność t. s. d. względem rachunków zdaniowych*, SL 13 (1962), 103–125; K. Ajdukiewicz, *Logika pragmatyczna*, Wwa 1965, 1975³; tenże, *Systemy aksjomatyczne z metodologicznego punktu widzenia*, w: tenże, *Język i poznanie*, Wwa 1965, 1985², II 332–343; G. Hunter, *Metalogic. An Introduction to the Metatheory of Standard First Order Logic*, Be 1971 (*Metalogika. Wstęp do metateorii standardowej logiki pierwszego rzędu*, Wwa 1982); R. Murawski, *Funkcje rekurencyjne i elementy metamatematyki. Problemy zupełności, rozstrzygalności, twierdzenia Gödla*, Pz 1990, 2000³; L. Borkowski, *Wprowadzenie do logiki i teorii mnogości*, Lb 1991; J. Wołęński, *Metamatematyka a epistemologia*, Wwa 1993; A. Tarski, *Wprowadzenie do logiki i metodologii nauk dedukcyjnych*, Białystok 1995; tenże, *Pisma logiczno-filozoficzne*, II: *Metalogika*, Wwa 2001; S. Krajewski, *Twierdzenie Gödla i jego interpretacje filozoficzne*, Wwa 2003.

Bożena Czernicka-Rej

SYTUACJONIZM ETYCZNY (późnołac. *situare* – umiejscawiać; od łac. *situs* – położenie, stan, miejsce) – nurt myślowy propagujący pogląd, że zobowiązanie moralne jest jednostkowym, indywidualnym wezwaniem, konstytuowanym wyłącznie przez niepowtarzalne sytuacje, w jakich jednostka ludzka się znajduje i to, co

ma ona czynić „tu i teraz” jest jednostkową decyzją, nieuwarunkowaną i niezależną od wartości oraz od ogólnych i uniwersalnych norm treściowych, wyznaczonych naturą osoby ludzkiej.

S. e. podważa i odrzuca ogólnie ważne normy moralne na rzecz indywidualnych, autonomicznych, jednostkowych rozstrzygnięć normatywnych, podejmowanych w obliczu ciągle nowych i niepowtarzalnych sytuacji egzystencjalnych. Zbliży się przez to do indywidualizmu, autonomizmu, subiektywizmu i aktualizmu etycznego.

POWSTANIE I ROZWÓJ. S. e. zainspirowany został skrajnym egzystencjalizmem, zradykalizowanym w latach 30. XX w. przez teologię protestancką, oddziałującym w latach 50. także na teologię katolicką. Na ożywienie dyskusji wśród teologów katolickich wpłynęło stanowisko Piusa XII i Instrukcja Kongregacji św. Oficjum o etyce sytuacyjnej (z 1956), w której poddano krytyce zasadnicze tezy tego nurtu myślenia, zw. nową moralnością.

Źródeł skrajnego sytuacjonizmu egzystencjalistycznego upatruje się w filozofii M. Heideggera, K. Jaspersa i J.-P. Sartre’a, a sytuacjonizmu umiarkowanego w filozofii S. Kierkegaarda czy G. Marcela. W teologii protestanckiej s. e. rozwijali: K. Barth, E. Brunner, H. Thielicke, E. Grisebach, w teologii anglikańskiej – J. Fletcher, w teologii katolickiej – Th. Steinbüchel, E. Michel (S. Rosik, *S. e. a chrześcijańska roztropność*, 28). Obok licznych krytyków odrzucających s. e., wśród teologów katolickich można zauważyć trend asymilowania niektórych, ich zdaniem, pozytywnych cech egzystencjalnej etyki sytuacyjnej. Trend ten określanany jest mianem „nowej teologii moralnej”. Należą do niego: K. Rahner, J. Fuchs, B. Schüller, F. Böckle, A. Auer, K. Demmer, J. Gründel, F. Schloz, B. Häring, W. Korff, D. Mieth, P. Knauer, R. McCormick, C. Curran, J. G. Milhaven, L. Janssens, W. van der Marck, J.-M. Aubert, E. Chiavacci, A. Molinaro (A. Szostek, *Natura, rozum, wolność*, R 1990, 20). W uzasadnianiu moralności nurt ten odwołuje się do rozumu kreatywnego, związanego z podstawowym wyborem oraz autoprojektem siebie, a nie do rozumu receptywnego, rozpoznającego prawo moralne w międzyosobowych relacjach oraz w naturze osoby ludzkiej. W związku z tym toczy się spór między personalizmem transcendentalem (postkantowskim i postegzystencjalnym) a perso-

nalizmem realistycznym (o korzeniach arystotelesowsko-tomistycznych).

Etyka sytuacyjna inspirowała się egzystencjalistycznym protestem przeciwko przekreślaniu niepowtarzalności i wolności osoby ludzkiej oraz realności ludzkiej egzystencji, na rzecz zdeterminowanych procesów przyrodniczych, w których zamykał człowieka naturalizm, czy bezosobowych procesów społecznych, w których ujmował człowieka idealizm G. W. F. Hegla. Radykalne podkreślanie odmienności bycia (Dasein) od bytu (Sein) przez Heideggera oraz uwolnienie ja egzystencjalnego, jako bytu-dla-siebie, od wszelkich determinacji, wartości i obiektywnych norm treściowych przez Sartre’a, zostało spożytkowane przez etykę sytuacyjną. Utwierdziło się w niej przekonanie, że wolności owej niepowtarzalnej indywidualnej osoby, uwikłanej w niepowtarzalne sytuacje, nie można i nie należy wiązać jakimikolwiek ogólnie ważnymi treściowymi normami moralnymi. Jedynie indywidualny wybór, decyzja podmiotu, dokonana wobec jednostkowej sytuacji, może być źródłem moralności.

AGAPIZM SYTUACYJNY. S. e. znalazł podatny grunt w teologii protestanckiej. Teza, że wystarcza sama wiara (sola fides), sprzyjała podważaniu i odrzucaniu zasad wynikających z porządku stworzenia (creatio), na rzecz zasad pochodzących z objawienia (revelatio). W duchu tezy M. Lutra o radykalnym zepsuciu czy definitywnym zniszczeniu natury ludzkiej przez grzech pierwotny odrzucono możliwość znalezienia w niej porządku moralnego (Barth, Thielicke). Głoszono, że nie ma żadnego porządku stwórczego, żadnego porządku, jaki moglibyśmy odkryć w naturze osoby ludzkiej, który rozświetliłby i dał możliwość naturalnemu rozumowi ludzkiemu sformułować najogólniejsze zasady postępowania. W dziedzinie postępowania możemy tylko zawierzyć Bogu i osobiście w każdej konkretnej sytuacji odczytać jego jednostkowe wezwanie. Bóg nie jest skrepowany jakimś porządkiem naturalnym, jakimiś zasadami uniwersalnymi, lecz decyduje tak jak chce. W związku z tą woluntarystyczną koncepcją Boga i teonomiczną koncepcją moralności zalecano, by odrzucić ogólnie ważne normy moralne, jako krępujące wolne działanie Boga oraz wolne działanie człowieka. Ze strony człowieka wystarcza sama wiara, sama miłość do Boga.

Tego typu sytuacjonizm fideistyczny przybrał również formę tzw. agapizmu sytuacyjnego. Zaprezentował go działający w USA anglikański teolog moralista Fletcher (*Situation Ethics*). U podstaw postępowania moralnego przyjął on beztreściowo rozumianą miłość do Boga i ludzi. Wychodził ze stwierdzenia, że tylko miłość jest czymś wewnątrznie wartościowym i nic poza nią. Ona ma być podstawową i jedyną normą podejmowanych przez chrześcijanina różnych decyzji. Decyzje miłości nie mogą być nakazane, lecz muszą być podejmowane sytuacyjnie. To, co dobre i słuszne zależy od sytuacji. To właśnie miłość, realizowana w konkretnej sytuacji, nadaje naszym czynom wartość. Wszystko poza nią, moje czy cudze życie, zabójstwo, kłamstwo, kradzież, niedotrzymywanie przyrzeczeń – nie ma wartości w sobie, jest relatywne. Wszystko można czynić, kierując się motywem miłości. W powyższy sposób slogan beztreściowej, formalnej miłości, posłużył Fletcherowi do libertariańskiej relatywizacji norm etyki chrześcijańskiej. W dalszej kolejności połączył ów libertarianizm z utilitaryzmem i przeniósł na teren etyki i bioetyki, formułując tzw. jakościowe kryteria człowieczeństwa, wykluczające różne grupy ludzi z grona osób, czyli pozbawiające je prawa do życia czy opieki zdrowotnej (tenże, *Indicators of Humanhood*). W ten sposób okazało się, że za proponowanym sloganem miłości kryją się zasady silnych, wykluczające słabych.

UWAGI KRYTYCZNE. S. e. to końcowy efekt niepowodzeń w uzasadnianiu norm moralnych w etyce nowożytnej i współczesnej. Niepowodzenia racjonalizmu w wyprowadzeniu norm moralnych z immanencji samego rozumu, niepowodzenia emotywizmu w wyprowadzeniu wartości i norm z immanencji przeżyć emocjonalnych skierowały filozofów do zasad moralnych w czystej wolności, zabarwionej formalną intencją beztreściowej miłości. W ten sposób od racjonalizmu I. Kanta przez emotywizm D. Hume'a szukano ratunku w woluntaryzmie czy autonomizmie Sartre'a. S. e. pokazuje, że po odejściu od metafizyki i antropologii realistycznej zanika fundament moralności, który mógłby uzasadnić ogólnie ważne, uniwersalne normy moralne. Fiasko tych poszukiwań i propozycji nie jest jednak fiaskiem etyki filozoficznej jako takiej, ale niepowodzeniem określonych nurtów myślowych, w których powtarza się stare błędy filozoficzne.

Rahner zauważył, że s. e. odrzucając możliwość odniesienia ogólnych pojęć, zdań, norm do konkretnej rzeczywistości, powtarza błędy metafizycznego i etycznego nominalizmu. W tej błędnej teorii porzuca się porządek naturalny i wprowadza się normy postępowania albo z arbitralnej woli Boga, albo z arbitralnej decyzji człowieka. W tym drugim przypadku przyznaje się w każdej sytuacji każdej jednostce ludzkiej atrybut absolutu decydującego, co jest dobre, a co złe. Subiektywną pewność uznaje się za jedyne kryterium słuszności dobrej decyzji. Tymczasem subiektywny sąd o dobrej intencji, o dobroci czynu, wymaga uzupełnienia o wymiar słuszności, czyli o wiedzę o tym, co obiektywnie nadaje się do realizacji dobrych chęci. Wymiar słuszności czynu wyznacza realna natura osoby ludzkiej.

S. e. na terenie teologii niszczy równowagę między wiarą a rozumem (*fides et ratio*), między stworzeniem (*creatio*) a objawieniem (*revelatio*), zniekształca pojęcie Boga i usprawiedliwia subiektywną wiarą wszelkie, a przez to również złe czyny. Jest to szczególnie niebezpieczne, gdyż umożliwia nazwanie złego postępowania dobrym, przez odwołanie się do subiektywnego, indywidualnego przeżycia religijnego, w którym ów czyn traktuje się jako osobiste spełnienie indywidualnego wezwania otrzymanego od Boga.

K. Rahner, *Situationsethik und Sündenmystik*, *Stimmen der Zeit* 145 (1949–1950), 330–342; J. Fuchs, *Situationsethik in theologischer Sicht*, *Scholastik* 27 (1952), 163–182; F. Bednarski, *Etyka sytuacyjna w świetle przemówień Ojca św. Piusa XII oraz Instrukcji św. Oficjum*, *Duszpasterz Polski Zagranicą* 9 (1957) z. 31, 511–529; J. Fletcher, *Situation Ethics. The New Morality*, Ph 1966; D. von Hildebrand, A. von Hildebrand, *Morality and Situation Ethics*, Ch 1966; J. Fletcher, *Indicators of Humanhood. A Tentative Profile of Man*, *The Hasting Center Report* 2 (1972) z. 5, 1–4; T. Styczeń, *Sytuacjonizm w etyce*, *AK* 65 (1973) t. 81, 204–216; A. Szostek, *Normy i wyjątki. Filozoficzne aspekty dyskusji wokół norm ogólnie ważnych we współczesnej teologii*, Lb 1980; S. Rosik, *S. e. a chrześcijańska roztropność. Studium teologiczno-moralne*, Pz 1986; A. Szostek, *Człowiek jako autokreator. Antropologiczne podstawy odrzucenia encykliki „Humanae vitae”*, *SPCh* 25 (1989) z. 2, 43–63; tenże, *Natura, rozum, wolność. Filozoficzna analiza koncepcji twórczego rozumu we współczesnej teologii moralnej*, Lb 1989, R 1990; I. Lazari-Pawłowska, *Problemy etyki sytuacyjnej*, w: tenże, *Etyka. Pisma wybrane*, Wr 1992, 42–58; T. Biesaga, *Personalizm Karla Rahnera a personalizm Karola Wojtyły w sporze o teologię moralną*, *ACr* 32 (2000), 89–100; J. Nagórny, *Chrześcijański s. e.? Próba odpowiedzi księdza profesora Seweryna Rosika*, *Roczniki Teologiczne* 50 (2003) z. 3, 17–29; P. Aszyk, *S. e. Josepha Fletchera*

wobec problemu eutanazji, Rocznik Wydziału Filozoficznego Wyższej Szkoły Filozoficzno-Pedagogicznej „Ignatianum” 11 (2004–2005), 151–160.

Tadeusz Biesaga

SZANIAWSKI JÓZEF KALASANTY – filozof, działacz społeczny, ur. w 1764 w Kalwarii Zebrzydowskiej, zm. 16 V 1843 we Lwowie.

Po ukończeniu w 1779 szkoły powydziałowej Komisji Edukacji Narodowej w Kaliszu, odbył tam praktykę sądowniczą i podjął pracę jako komisarz sądowy. W 1789 wstąpił do kawalerii narodowej. Należał do stronnictwa reformatorów, jednak po przystąpieniu króla do Targowicy wystąpił z wojska. Uczestniczył w przygotowaniu powstania kościuszkowskiego, został członkiem Klubu Jakobinów (radykałno-demokratycznego) i Deputacji Polskiej. Po upadku powstania był zaangażowany w tworzenie Centralizacji Warszawskiej, która współpracowała z Deputacją Paryską. Po dekonspiracji, jak wielu członków tej organizacji, wyemigrował do Paryża, gdzie uczestniczył w działalności Tow. Republikanów Polskich; prowadził m.in. akcję przeciw legionom Dąbrowskiego. Rozczarowany rewolucją franc., powrócił do kraju w 1801. Zaangażował się w prace naukowe i społeczno-polityczne. W latach 1801–1810 ogłosił wiele rozpraw filozoficznych w duchu krytycyzmu kantowskiego. W latach 1802–1804 był sekretarzem Tow. Przyjaciół Nauk w Warszawie. Jego działalność społeczno-polityczną cechował lojalizm wobec władz zaborczych, najpierw pruskich, a potem ros. (był m.in. współpracownikiem L. M. Nowosilcowa). Sprawował wiele funkcji urzędniczych, m.in. w sądownictwie, jako członek Sądu Najwyższego Kryminalnego, w którym sądzono sprawy polityczne po upadku powstania (1832); jako sekretarz w Tymczasowym Rządzie Królestwa; jako kurator generalny instytutów naukowych. Wielu rodaków było mu niechętnych, zwalczany był zarówno przez podwładnych, jak i przełożonych. Jego działalność jako kierownika szkolnictwa uznano za szkodliwą dla nauki pol.; zarzucano mu, że jako cenzor zwalczał wszelkie przejawy patriotyzmu, a w sprawach karnych brał udział w rozprawach, w których wymierzano ciężkie kary działaczom patriotycznym. W 1819 UJ nadał mu tytuł doktora wszech praw. Do 1821 należał do masonerii. Był założycielem pierwszego Instytutu Politechnicznego w Warszawie (1822).

Główne prace Sz.: *Co to jest filozofia. Niektóre myśli* (Wwa 1802); *O znamienitszych systemach moralnych w starożytności* (Roczniki Warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk 2 (1803), 403–454); *Rzut oka na dzieje filozofii od czasu upadku iewy u Greków i Rzymian, aż do epoki odrodzenia nauk [...]* (tamże, 3 (1804), 65–137); *Radzy przyjacielskie młodemu czcicielowi nauk i filozofii [...]* (Wwa 1805); *O naturze i przeznaczeniu urzędowań w społeczności* (Wwa 1808). Wydał: *Korespondencya w materyach obraz kraiu i narodu polskiego roziaśniających* (I, Wwa 1807). Wydano także: *Płockie rękopisy Józefa Kalasantego Sz.*, wyd. T. Kozanecki (Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej 7 (1961), 249–297).

Sz. odznaczał się erudycją filozoficzną, zwł. w zakresie filozofii niem. Znany był jako popularyzator idealizmu niem., zwł. I. Kanta. Choć uznawano go za jednego z pierwszych pol. kandydatów, w rzeczywistości jego rozważania miały charakter eklektyczny. Sprzeciwiał się racjonalistycznym i utylitarystycznym ideom oświeceniowym, jednak nie stworzył własnego systemu. Zasłużył się tym, iż jako pierwszy podjął próbę usystematyzowania pol. terminologii filozoficznej.

WPLYW FILOZOFII KANTA. Twórczość S. dzieli się na 2 okresy: 1800–1810 i 1820–1843. W pierwszym okresie powstały prace z historii filozofii, historii „systemów moralnych”, filozofii społecznej i etyki. Charakterystyczna dla tego okresu jego twórczości jest fascynacja filozofią Kanta, ale można zauważyć także wpływ filozofii J. G. Fichtego i F. W. J. Schellinga. Wg Sz., Kant dokonał przełomu w dziejach europejskiej myśli filozoficznej. Poglądy Kanta wpłynęły na myśl Sz. w dziedzinie metafizyki, ale również logiki i filozofii praktycznej (etyki). Po upadku powstania kościuszkowskiego Sz. zwątpił w możliwość powrotu Polski do samodzielnego bytu państwowego, stąd uprawiana przez niego filozofia miała przyczynić się do intelektualnego odnowienia narodu pol. i podtrzymania narodowej świadomości. Był przekonany, że w studiujących filozofię niem. może ugruntować się samodzielność umysłu, żeby głos pol. myślicieli nie był „echem cudze głosy powtarzającym”. W swoich rozważaniach kładł nacisk na problematykę z dziedziny moralności i filozofii społecznej. Poszukiwał odpowiedzi na pytanie, jak można stworzyć harmonijny porządek społeczny, uwzględniając szczególną pozycję jednostek i narodu. Za siłę, która mo-

głaby to zapewnić, uznał miłość. Dzięki niej ludzie podążają ku doskonałości, a przez to tworzą harmonijnie współistniejącą społeczność narodów i plemion.

Dużą rolę w procesie dochodzenia do doskonałości przypisywał sztuce. Każdego człowieka winna cechować harmonia władz i zdolności, dlatego należy zwalczać w sobie dominację uczuć. Również w poznaniu i działaniu powinien panować układ harmonijny, ułożony zgodnie ze wskazaniem rozumu, ujmującym zarówno poznanie, jak i działania w całość. Stąd działalność intelektualną i praktyczną należy dostosowywać do idei.

Nauka powinna rozwijać się na drodze moralnego doskonalenia. Nie potępiał ani nauki, ani oświeceniowej filozofii, chociaż krytykował fascynację empiryzmem i sensualizmem jako nadmierne rozbudzające żądze. Krytykował teorię umowy społecznej; zaproponował własną teorię społeczną, utopijną, gdzie widoczne są ślady fascynacji platońską teorią państwa, ale także wpływ szkoły schellingowskiej. Głównym problemem dla Sz. był stosunek części do całości, indywidualium do zbiorowości. Nie istnieje, wg niego, całość pozbawiona nieskończonej różnorodności jej elementów. Każda z jednostek stanowi organiczną całość, która z kolei jest indywidualnością. Społeczeństwa organizują się w oparciu o naturę człowieka, nakazując szacunek dla niego. Każdy naród ma prawo do organizowania się w państwo. Naród to, wg Sz., zbiorowa indywidualność, posiadająca odrębną kulturę i język. Państwo to żywy organizm, wyposażony w „siłę organicznej spójności”.

ZWROT KU FILOZOFII CHRZEŚCIJAŃSKIEJ. W drugim okresie (1820–1843) Sz. zaprzeczył wcześniej wyznawanym poglądom i stanął na stanowisku filozofii chrześcijańskiej. Artykuły pisane w tym okresie publikowano na łamach „Pielgrzymka” w latach 1842–1845. Sz. uważał, że filozofia nie istnieje sama przez się. To wiara i teologia dostarczają zasad do filozofowania i podbudowują filozofię potęgą Boskiej prawdy. Prawdziwa filozofia musi być prawowierna wobec nauki Kościoła. Przyjęcie prawd objawienia Bożego nie zacieśnia pola działania rozumu. Filozofię racjonalistyczną uznał Sz. za zjawisko przemijające, trwała i niezmienna jest jedynie filozofia chrześcijańska.

Poglądy Sz. są zapowiedzią pol. mesjanizmu romantycznego, w którym ukształtowała się pol. filozofia narodowa. We wszystkich swoich pis-

mach zachęcał do tworzenia własnej, indywidualnej postawy intelektualnej w zakresie filozofii.

S. Bednarski, *Biblioteka J. K. Sz.*, [Kr] 1929; M. Mantufflowa, *J. K. Sz. Ideologia i działalność*, Wwa 1936; L. Kasiński, *Wpływ Kanta na Sz.*, PF 42 (1939) z. 1, 61–89; K. Wojciechowski, *Technologia pracy umysłowej w Polsce. Zarys dziejów i analiza „Rad” J. K. Sz.*, Wwa 1947; *Z dziejów polskiej myśli filozoficznej i społecznej*, Wwa 1957, III 47–48, 54, 75, 96; W. Wąsik, *Historia filozofii polskiej*, Wwa 1966, II 18–41; M. Król, *Zagadka Józefa Kalasantego Sz.*, Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej 20 (1974), 101–125; W. Jaworski, *Eklektycy i minimaliści. Szkice z dziejów filozofii polskiej początku XIX wieku*, Kr 1995.

Mirella Nawracała-Urban

SZANIAWSKI KLEMENS – logik, filozof nauki, statystyk, metodolog, ur. 3 III 1925 w Warszawie, zm. 5 III 1990 tamże.

Uczył się w Gimnazjum Stefana Batorego w Warszawie; w czasie wojny na tajnych kompletach oraz w tajnym UW studiował filozofię i matematykę. Jego nauczycielami byli m.in. T. Kotarbiński, J. Łukasiewicz, M. Ossowska, W. Tarkiewicz. Jako żołnierz AK brał udział w Powstaniu Warszawskim (ojciec Sz., pisarz i dziennikarz, został rozstrzelany przez Niemców za odmowę współpracy z niem. prasą). Po upadku powstania Sz. był więziony w niem. nazistowskim obozie koncentracyjnym Auschwitz-Birkenau, następnie w Mauthausen. W 1945 (IX) rozpoczął pracę na UŁ jako asystent w Katedrze Nauki o Moralności, którą kierowała M. Ossowska. W 1947 obronił pracę magisterską *Morał bajki dydaktycznej La Fontaine'a*, napisaną pod kierunkiem Ossowskiej. Po przeniesieniu Katedry Nauki o Moralności i jej pracowników do Warszawy, obronił w 1950 pracę doktorską *Analiza pojęcia honoru na tle grup rycerskich Europy średniowiecznej*. Po zlikwidowaniu przez władze katedry Ossowskiej, Sz. został zatrudniony przez Kotarbińskiego w Katedrze Logiki UW. Zainteresowania naukowe Sz. skoncentrowały się na zagadnieniach formalnych związanych z logiką, statystyką, teorią gier, teorią decyzji i metodologią nauki. W latach 1957–1958 przebywał na stypendium w Cambridge, gdzie współpracował z R. B. Braithwaitem i J. Neymanem, których uważał za swych mistrzów. W 1961 uzyskał stopień doktora habilitowanego (na podstawie pracy *U podstaw indukcji statystycznej*). W latach 1967–1970 był dziekanem Wydziału Filozoficzno-Socjologicznego UW (po 1968 przemianowa-